

УДК 37.015.31:17.022.1(477.44)»1901/1950»

Ю.В. Мельник, Вінниця, Україна / Ju. Melnik, Vinnytsia, Ukraine
e-mail: yulia_line@mail.ru**ПЕДОЛОГІЯ У СТРУКТУРІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ (20-ті – 30-ті роки ХХ ст.)**

Анотація. У статті висвітлені умови наукового розвитку педології в Україні у 20-ті роки ХХ ст. Авторка розглянула особливості розвитку педології як науки в зазначений період. У статті визначено, що суспільні умови окресленого періоду були сприятливими для розвитку теорії та практики педології. Для розуміння сутності даної науки наведена характеристика її основних положень й аналіз тих соціально-політичних і культурних умов, якими відрізнялося українське суспільство. Визначено, що важливе місце у вітчизняній системі педагогічних наук, які мали вплив на виховні процеси на території Поділля у 20-роки займала педологія. В ході дослідження основних джерел по даній темі, зазначаємо, що педологія була побудована на засадах матеріалізму і у перші роки радянської влади функціонувала на принципах педоцентризму та вільного виховання, що здійснювали широкий спектр наукових пошуків та об'єднувалися під узагальненою парадигмою педологічної науки.

Ключові слова: педологія, радянська педологія, рефлексологія, дитина, розвиток, наука, культура..

Pedology in the domestic pedagogy (20 th – 30 years of the twentieth century)

Annotation. The article highlights the scientific development of pedology in Ukraine in the 20 years of the twentieth century. The author examined the features of pedology as a science in this period. The article stipulates that social conditions outlined period were favorable for the development of theory and practice pedology. To understand the essence of the science the characteristics of its main provisions and an analysis of the socio-political and cultural conditions which are different Ukrainian society. Determined that an important place in the national system of pedagogical sciences, which had an impact on the educational process in the territory of skirts in 20 years took pedology. In the study, the main sources on the subject, said that pedology was built on the principles of materialism and the first years of Soviet power functioned on the principles pedotsentryzmu and free education, carried out a wide range of scientific research and united under the generalized paradigm pedagogical science.

Key words: pedology, soviet pedology, reflexology, a child, development, a science, a culture.

Постановка проблеми. Реформування вітчизняної освітньо-виховної системи, відновлення її історичних зв'язків з європейським культурно-науковим простором неможливі без національного відродження сучасної освіти й об'єктивного вивчення багатоаспектної проблеми генези української педагогічної науки та шкільництва як складової загальноєвропейської культури. В історії вітчизняної педагогіки недослідженими залишаються питання розвитку теорії та практики педології – науки, що була поширеною в Україні на території Поділля у 20-ті – першій половині 30-х років ХХ ст. Для розуміння сутності педології важливою є не тільки характеристика її основних наукових положень, а й аналіз тих соціально-політичних і культурних умов, якими відрізнялося українське суспільство зазначеного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні дослідження різних аспектів наукового розвитку педології кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. здійснені у сучасній педагогічній науці [8, с. 50]. Окремі питання, пов'язані з теорією та практикою вітчизняної педології, розглянуті у наукових студіях Н.Дічек, Ю. Литвиної, О. Петренко, Л. Смолінчук.

Метою пропонованої статті є характеристика соціальних і науково-культурних умов розвитку педології в Україні, а саме на Поділлі у 20-ті – 30-ті роки ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Педологія як наука про комплексне дослідження дітей та

використання результатів цих досліджень у навчально-виховному процесі виникла у кінці ХІХ ст. у США. Вона стала однією з течій у реформаторській педагогіці та психології, розвиток яких був зумовлений вимогами часу, значним прогресом економіки та соціальної сфери, певною демократизацією суспільного життя у Західній Європі та США. Педологія з самого початку базувалася на прогресивних ідеях природничих наук і принципах двофакторності (поєднання біологічних і соціальних чинників) розвитку дитини та педоцентризму. Щоправда, педоцентризм педології (а тим більше у подальшому радянської педології) був неklasичним, оскільки в педології дитина розглядалася не як найвища духовна цінність, а як частка природи, істота, усі психічні та фізіологічні функції й анатомічні особливості якої мають бути виявлені науково-дослідним шляхом [4, с. 26].

Як свідчить аналіз наукової літератури, 20-ті – початок 30-х років стали періодом «тріумфальної ходи» педології у радянській Україні. Із однієї з течій педагогіки, якою вона була в США та Західній Європі на початку ХХ ст., педологія перетворилася на провідну наукову галузь, на досягненнях якої базувалися педагогічна теорія та практика. Окрім того, радянська педологія набула нових рис, характеризувалася новими, порівняно із західною педологією, науковими положеннями: зв'язок з рефлексологією та психотехнікою; відмова від ідеї двофакторності розвитку дитини і визнання

пріоритетності соціальних чинників цього процесу; перенесення центру наукових досліджень з дитини на колектив; посилення уваги до проблем «дефективного» дитинства; спрямованість на виконання основного завдання педагогіки – виховання «нової» людини [6, с. 374].

Науковий розвиток педології у 20-ті роки ХХ ст. на Поділлі відбувався в надзвичайно специфічних соціально-економічних, політичних і культурних умовах, характеристика яких є важливим критерієм розуміння сутності педології як радянської науково-практичної галузі, тому розглянемо соціальні та культурні умови розвитку педології в Україні та Поділлі у 20-ті роки ХХ ст.

Після поразки українських визвольних змагань 1917 – 1921 рр. переважна частина українських земель опинилася під владою більшовицької Росії. Соціально-економічне становище в Україні на той час було дуже складним. Воєнні дії, що точилися на її території впродовж восьми років, забрали мільйонів життів і призвели до руйни в економіці. Досить сказати, що в УСРР (така назва існувала до 1929 року, потім вона була змінена на УРСР) вироблялося лише 10% довоєнного обсягу промислової продукції. Подібна ситуація склалася і в сільському господарстві [6, с. 375].

Окрім того, радянська влада здійснювала й інші злочинні заходи, спрямовані на власне збагачення, матеріальне забезпечення своїх великодержавницьких задумів, а також на приборкання непокірних українців та подолян: нещадно грабувала церкви, здійснювала репресії проти священників, представників «старої інтелігенції» та інших громадян, які не мали робітничого походження і становили потенційну небезпеку для більшовиків. [6, с. 375-378].

Зокрема, у відповідь на непокору російська більшовицька влада організувала перший штучний голодомор 1921 – 1923 рр. На думку українського історика С. Кульчицького, голод виявився фактором, який ефективніше, ніж каральні експедиції, втихомирював повстанців [5, с. 64].

Більшовицькі вожді прагнули керувати процесом українізації так, щоб етнічне відродження не переросло в національне, щоб українці втішалися розвитком своєї мови і культури, не претендуючи на здобуття незалежної від центру національної державності [5, с. 83].

Українізація відбувалася паралельно з ліквідацією неписьменності, яка була однією з найважливіших проблем доби непу і яку комуністи розглядали як важливу складову культурного будівництва. В Україні, в 1921 р. з'явився декрет, що вимагав, щоб усе неписьменне населення віком від 8 до 50 років навчалася грамоті. Планове завдання щодо повної ліквідації неписьменності виявилось нереальним, та все ж у школах лікнепу подільського краю до 1927 р. навчилося грамоті понад 2 млн. осіб

віком до 50 років. Частка письменних (порівняно з 1913 р.) зростає у містах з 42 % до 70 %, а в селах – з 15,5 % до 50 %. Проте в Україні ще залишалось близько 5 млн. неписьменних, здебільшого жінок [5, с. 208-209].

Комуністичний уряд значну увагу приділяв розвитку системи освіти, оскільки саме вона мала «бути не лише провідником принципів комунізму взагалі, а й провідником ідейного, організаційного, виховного впливу пролетаріату на напівпролетарські та непролетарські верстви працюючих мас з метою виховання покоління, здатного остаточно здійснити комунізм» [5, с. 209]. Ідеологія пролетаріату проголошувалася найпередовішим і найвищим досягненням людської думки, єдино правильним фундаментом побудови суспільства соціальної справедливості [7, с. 154].

У 1920 р. Наркомпрос України видав «Декларацію про соціальне виховання дітей». Автор документу О. Попов (1891 – 1958), який на той час очолював Науково-педагогічний відділ Головоцвуху, наголошував на необхідності створення в Україні та Поділлі мережі комплексних виховних установ, насамперед, – дитячих будинків, які б поєднували у собі дитячий садок, школу, клуб, майстерню, дитячий майданчик, колонію, бібліотеку. Така необхідність була зумовлена різними соціальними процесами, що відбувалися у суспільстві: розпад буржуазної сім'ї або її дисфункціональність і неспроможність виконувати завдання виховання підростаючого покоління у комуністичному дусі та наявність значної кількості безпритульних дітей. «Відкриті чи закриті дитячі будинки, де дитина живе зі своїми молодшими й старшими товаришами, зі своїми вихователями, де вона в дружній комуністичній спілці з подібними собі істотами росте, розвивається й навчається жити життям нової людини в новім людському суспільстві, – от така дитяча комуна – це й є той маяк, який світить провідною зіркою для всієї пролетарської виховальної системи». Дитячі будинки мали поєднати у собі заклади дошкільного виховання, школи та позашкільні установи, а також створити умови для постійного перебування у них дітей, перебрати на себе не тільки виховні функції сім'ї, а й функції «охорони дитинства». «Охорона дитинства – це перший і найзагальніший наш заклик. І ясно, що охорона ця мусить бути одночасно і разом – і освітою, і вихованням, і годуванням і одяганням» [1, с. 237 – 240].

Зазначимо, що у змісті «Декларації...» зверталася увага й на роль педології у побудові нової освітньо-виховної системи та у вихованні підростаючого покоління на засадах більшовицької ідеології. «Педологія ж рішуче виставляла й гасло єдності всієї виховної роботи з дитиною, розуміючи під цим і єдність виховання від народження дитини до її юнацтва, і єдність виховання в кожний окремий момент життя дитини, підкреслюючи, що кожний

дитячий крок є кроком виховання... До таких висновків прийшла педологія і педагогіка ще в капіталістичну епоху, народжуючи ті молоді паростки нового життя, які можуть вільно розвиватися тільки в умовах комунізму» [1, с. 237]. Окрім того, у цьому документі вживався термін «спеціальна педологія», що спрямовувала свої виховні та освітні зусилля на «хворих, дефективних дітей і малолітніх правопорушителей», які потребували спеціального виховного підходу [1, с. 239].

Насамкінець «Декларація...» так окреслювала основне завдання освітньої системи України – «виховання нової людини, людини-комуніста» [1, с. 240]. На реалізацію цього завдання спрямовувалися зусилля педагогічної науки і практики.

З 1924 р. було взято курс на підготовку до запровадження обов'язкового чотирирічного навчання дітей віком 8 – 10 років. З цією метою за короткий час найбільш поширені дворічні і трирічні школи на Поділлі були реорганізовані у чотирирічні. У 1924/25 навчальному році близько 46 % дітей шкільного віку не були охоплені школою, а у 1928/29 навчальному році – 29 % [5, с. 210]. Запровадження загального початкового навчання відбулося на початку 30-х років, але й у період непу значно підвищився освітній рівень дітей і дорослих.

Впродовж 20-х років середня освіта Поділля характеризувалася такими особливостями: створення власної, оригінальної системи освіти, в основі якої лежали професіоналізація та соціальний захист дитинства, розбудова національного змісту навчання і виховання, комплексне навчання [8, с. 59].

По закінченню закладів соціального захисту діти мали переходити до набуття певного фаху. Для цього передбачалося створення різноманітних професійних шкіл – від курсів до вузів [7, с. 157].

У вищих навчальних закладах проводилася робота, спрямована на організацію суворого контролю над професорсько-викладацьким складом і зміну соціального складу студентського контингенту. При вступі до вищих навчальних закладів для вихідців з робітничого класу було відкрито «зелену вулицю»: від них не вимагалось свідоцтво про закінчення середньої школи, вони не складали вступних іспитів.

С. Кульчицький, характеризуючи особливості розвитку вітчизняної культури 20-х років ХХ ст. – культурну революцію, зазначає, що «у міру того, як минав час, у діях режиму все чіткіше виявлявся такий компонент – виховання підростаючого покоління в комуністичному дусі... Метою проголошеної культурної революції було формування у суспільній свідомості певних стереотипів, які зробили б поведінку населення прогнозованою» [5, с. 207 – 208]. Така мета, зокрема, пояснює інтерес влади до педагогіки, педології та рефлексології, що мали практичне спрямування і могли обґрунтовано впливати на формування поведінки людини.

Як наголошують науковці, майбутній розвиток педагогічної науки на території Поділля у 20-ті роки був зовсім не визначений. Єдине, в чому педагоги були одностайні, – це різке відмежування від діяльності офіційної дореволюційної школи, що будувалася на засадах гербартианства (класичні гімназії) та позитивізму (реальні училища). З цієї причини зовсім не бралися до уваги педагогічні надбання минулого [7, с. 121].

На ситуацію в педагогічній науці України, а особливо Поділля суттєво впливав той факт, що її короткочасна державна незалежність (1917 – 1920) започаткувала нову національну систему освіти, що базувалася на демократичних засадах. Подальшому розвитку педагогічної науки і практики сприяла політика українізації, запроваджена радянською владою [7, с. 121-122]. Окрім того, визначальним чинником «педагогічного буму» 20-х років була не більшовицька революція, а поступальний розвиток вітчизняної педагогічної культури [4, с. 26]. Українські педагоги, використовуючи здобутки західноєвропейської, північноамериканської та російської шкіл психології та педології, створювали свої, національні, притаманні лише українській педагогічній думці концепції, підходи, методи та засоби освіти та виховання дітей, що мало не аби який вплив на жителів Поділля. «Педагогічна думка 20-х років – це розмаїття, напрямів, течій, шкіл, і серед них: експериментальна педагогіка, куди увійшли такі складники, як рефлексологія і педологія (О. Залужний, І. Соколянський, В. Протопопов); концепція естетизації особистості (Я. Мамонтов); індивідуалістична педагогіка (О. Музиченко); прагматична педагогіка (Б. Манжос); вільне трудове виховання в контексті педології (Я. Чепіга); національне виховання (В. Дурдуківський) [8, с. 59].

На засадах педоцентризму здійснювався широкий спектр наукових пошуків, що об'єднувалися під узагальненою парадигмою педологічної науки. Весь комплекс цих пошуків будувався на принципах природовідповідності й у поєднанні з українізацією та створенням національної системи освіти. Специфічною рисою розвитку педагогічної науки є те, що «вершину ієрархії канонів починає посідати блок ідей марксизму як соціально-політичного вчення, але він ще не закритий собою всі інші компоненти і розцінювався інтелектуалами як штучний щодо існуючої національної парадигми» [8, с. 59].

Одним із чинників, що сприяв розвитку педології у 20-ті роки ХХ ст. та її «потужному просуванню» у радянському суспільстві, був її матеріалізм, оскільки за умов панування комуністичної ідеології єдино правильним визнавався матеріалістичний підхід до пізнання як природничих, так і суспільних процесів і явищ [3, с. 5]. З огляду на матеріалізм, предметом педології були ті наукові проблеми, що могли бути об'єктивно вивчені та доведені, віднесені до матеріального світу:

особливості психічного розвитку дитини, її анатомія, фізіологія, поведінка. [9, с. 5].

Висновки. Отже, визначальне місце у вітчизняній системі педагогічних наук, що мали вплив на виховні процеси на території Поділля у 20-ті роки займала педологія, що була побудована на засадах матеріалізму і у перші роки радянської влади функціонувала на принципах педоцентризму та

вільного виховання, що здійснювали широкий спектр наукових пошуків та об'єднувалися під узагальненою парадигмою педологічної науки. Весь комплекс цих пошуків сприяв розвитку українізації та створенню національної системи освіти, що мало великий вплив на розвиток культури та виховного процесу на Поділлі в подальші роки.

Література:

1. Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): Хрестоматія / [упоряд. Л.Д. Березівська]. – К.: Науковий світ, 2003. – С. 237-240.
2. Дічек Н. П. Внесок Одеського лікарсько-педагогічного кабінету в реалізацію диференційованого підходу до організації дитинства у 20-ті роки XX ст. / Н. П. Дічек // Історико-педагогічний альманах. – 2012. – № 2. – С. 80-93.
3. Залкінд А. Б. Педологія в СРСР / А. Б. Залкінд // Основные проблемы педологии в СССР (По тезисам Первого Всероссийского педологического съезда) / [под ред. А. Б. Залкінда]. – М.: Издание организационного бюро съезда, 1928. – С. 5 – 11.
4. Кузьміна С. Рятування у катастрофі: педагогічна діяльність київських філософів-академістів у 1920-х роках / С. Кузьміна // Історико-педагогічний альманах. – 2012. – № 2. – С. 22-26.
5. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі / С. Кульчицький. – К.: Темпора, 2013. – Т.2. – 628 с.
6. Мицик Ю. А. Історія України: [навчальний посібник] / Ю. А. Мицик, О. Г. Бажан, В. С. Власов. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005 – 569 с.
7. Нариси історії українського шкільництва. 1905 – 1933 / [за ред. О.В. Сухомлинської]. – К.: «Заповіт», 1996. – 302 с.
8. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. В. Сухомлинська // Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К.: А.П.Н., 2003. – С. 47-66.
9. Тарасевич Н. Педологія и ее значение в современном педагогическом строительстве / Н. Тарасевич // Путь просвещения. – 1923. – № 4. – С. 1-22.